

Жумашова Г.

**ТАШ КӨМҮР ШААРЫНЫН УЛУУ АТА МЕКЕНДИК СОГУШКА
КОШКОН САЛЫМЫ**

Жумашова Г.

**ВКЛАД ГОРОДА ТАШ КУМЫР В ВЕЛИКУЮ
ОТЕЧЕСТВЕННУЮ ВОЙНУ**

G. Zhumashova

THE POSITION OF TASH-KUMUR TOWN DURING WOLD WAR II

УДК: 947.01(09)

Выбор данной теме обусловлен тем что история Кыргызстана в целом, а история города Таш-Кумыр в частности нуждается во всестороннем исследовании и является одним из актуальных вопросов.

The Choice given subject is conditioned that that history Kyrgyzstana as a whole but history of the city Tash - Kumyr in particular needs for all-round study and is one of the actual questions.

1939-жылы биринчи дүйнөлүк согуш башталганда эле СССРдин Кызыл армиясы квалификациялык кадрлардын жетишпестигинен улам репрессияга дуушар болгон. Аны кеңейтүү максатында аскердик окуу мекемелери, авиациялык училищалар мектеп курс катары багыттарды бере баштаган. Бирок ага карабай ал мезгилде Германия СССРге болгон каршылаш пикирин дана билдире баштаган. 1941-жылдын февраль-июнь айлары СССРге каршы согушунун акыркы этабы болгон. (3,126)

Советтер союзуна каршы согушту баштоодон мурун Гитлер биздин өлкөдөгү ички улуттар аралык карама-каршылыкты күчөтүүгө аракет кылган бирок анын бул планы акталган жок. Ошондон кийин Германия атайын жыйын өткөрүп, 1941-жылы 30-мартта СССРге каршы согуш ачуу керектигин ачык айткан. Ошондон баштап эле Кызыл армиянын генштабы округдар штабы менен биргеликте флотто «мамлекеттик чек араны коргоо планын» иштеп чыгышып, СССРдин территориясына каршылаштарынын бирин да киргизбөө чарасын көрүп автомобилизация, авиация тармактарын күчөткөн.

Согуш мезгилинде 80 ашуун улуттук дивизиялар түзүлгөн. Булардын арасында албетте орус, чечен украин жана башка улуттагы чыккынчылар да болгон. СССРдин элдери согуш жылдардагы бир оор сыноону баштан өткөрүүгө мажбур болгон. Немцтер ойлоп чыгарылган жалган күнөөлөр менен 1941-жылы Поволжьядан калмактарды, чечендерди, ингуштарды, крым татарларын, карачайларды, балкарларды, 1943-1944-жылдары болгарларды, гректерди, поляктарды, кореилерди, түрк-масхетиндерин эзелик жергиликтүү жерлеринен көчүрүп жиберилген. Өзүнүн большевизмге көз каранды эместигин унутуп, көптөгөн ак эмигранттар Гитлерге каршы чыгышып, Европа

өлкөлөрүндөгү каршылык кыймылдарына катышышкан. (13,27)

СССР жогорку советинин президумунун 1941-жылдын 22-июлдагы указына ышайык өлкөдө аскерге милдеттүү жалпы мобилизациялоо иши башталган. Мындай чакырыкка жооп кылып Кыргызстандагы тылдын эмгекчилери согуштун биринчи күндөрүнөн эле жеңиш үчүн өздөрүнүн болгон күчтөрүн аябастан эмгектенүүгө өтүшкөн, Тылда фронттогудай иштөө үчүн Фрунзедеги жаштардын демилгеси менен фронттук бригадалар түзүлгөн. Бул кыймыл республикада кеңири кулач жайган. Мисалы: Фрунзе механикалык заводунун жумушчулары М.Чернышев нормасын 1171%ке, Ж.Мамбетов 1197% аткарууга жетишкен. Согуш жылдарында Кыргызстанда 36 ири өнөр жай ишканалары ишке киришип, жаңы тармактар пайда болгон. Жумушчулардын саны 36 минден 46 миңге өскөн Бул мезгилде Кыргызстанда элдин демилгесин колдоо үчүн Фрунзедеги СССР Мамлекеттик банкында №14-эсеп ачышган. Улуу Ата Мекендик согуштун жылдарында элди коргоо фондусуна 189 млн сом чогултулган. Бул каражатка түзүлгөн «Советтик Кыргызстан» аттуу танк колоннасы 1942-жылдын ноябрынан немецтик баскынчыларга сокку ура баштаган. Кыргызстандын эмгекчилери фашистик баскынчылардан бошотулган элдерге да көмөк көрсөтүшүп, республиканын колхоз-совхоздору 130 миң баш бодо мал жана кой эчкилерди акысыз жөнөтүшкөн. Согуш шартына ылайык негизинен фронтко продукция өндүргөн өнөр жайда тынчтык курулушуна которуу милдети турган. (12,61)

Ал эми Таш көмүр шаары да өз салымын кошууга аракеттене баштады 1940-жылы Фрунзе шаарында көмүр өндүрүшчүлөрүнүн новаторлорунун (өз иши менен бир нерсеге жаңылык киргизген киши) биринчи слету болду. Мында 1940-жылы 5-декабрда 10 күндүк норманы аткаргандыгы үчүн Семиглазов И.Н. эмгеги өзгөчө белгиленген. Ошондой эле А.Тургунбаев, Е.Рысалиевдер да куру калган эмес. (1,53)

Шаардын тургундары күчтүү эмгектенип эле калбастан эң жакшы эс алууну да билишкен. Согуштун алдында Москвадан, Ленинграддан келген жана жергиликтүү жумушчулар А.Басов, бир тууган Тимуровдор, А.Шустов, И.Корчагин

жана башкалар спорт тармагында шаардын даңкын чыгарышкан. (2,4)

Өлкөдөгү шаар иреттүү жашоону түзүп берди. Бул шаарда кайгы жана кубаныч, ыр жана ый, кадыресе жумуш күндөрү жана майрамдык ырлар аткарылып ар түрдүү турмушту башынан өткөрүп жаткан шаар калкынын турмушу бир заматта тык токтоп калгандай сезилди. Себеби өлкөдө өрт жалындуу Улуу Ата Мекендик согуш башталып, баары өлүмгө каршы тик туруп ата мекенди коргоого киришти.

Согуш жылдарында Советтер Союзу-нун баардык республикаларындай эле биздин өлкө 1941-жыл 22-июнь башка түшкөн эң оор жылдардын башталышы ташкөмүрлүк шахтачылардын да кайгысына айланды. Оорчулук башка келгенде белди бек бууп, кайрат байлоо гана өз жеңишин берери шахтачылар жана шаарчанын эли душманга кыжынуу менен түшүнүп жана мурдагыдан да күч-кайрат, аракет үрөп көмүр өндүрүшүн жогорулатууга бел байлашты. (5,41)

Аскер комиссариатынын анча чоң эмес коргонунда биринчи кезекте окуучу комсомол жаштар келишти. Ал кезде мектеп 9 жылдык болгон. Ошол 9 жылдык мектепте 9-класста жалпысынан 18 бала окуган андан 9 бала ыктыярдуу түрдө Кызыл армиянын катарына кабыл алуу өтүнүчү менен кайрылышкан. Аскерге алгач машина айдоочуларды узатышкан. Гараждын эшигинде салтакаттуу жыйында автомобилдер колоннасы жана шоферлор турган. Узатууга шаардын баардык жашоочулары келишип, райондук комитеттин катчысы И.Волков күйүтүү жүрөк менен жалындуу үн менен сөз сүйлөп биринчи адамдарды фронтко жөнөткөн. Ал эми муну аялдардын, энелердин, балдардын көз жашы, эркектердин дүкүлдөп жүрөктөрү коштоп узатышкан. Бирок шаар калкында өлүмүнүн аягына чейин тик туруу ишеничи күчтүү болгон. Аскер комиссариаты баардык жаш өспүрүмдөрдү ишке мобилизациялоого чакырган.

Мектептин -имараты аскерге чакыруу пункту, күн түн тынымсыз иш жүрүп, патефондо «Провожанье», «Катюша» ырдалып турду, темир жол бекетинде аскерге жөнөтүү үчүн вагондор жабдылган. СССРдин борбордук комитетинин ВКП(б)нын 1941-жылдын 29-июндагы элдик комиссарлар союзунун биримдиги жоопкерчиликтүү мамиле менен согушту жеңүүгө болгон эмгекти аябоого чакырып, баардык эмгек фронттору «Баары фронт - үчүн, баары жеңиш үчүн» деген девизде мекенди коргоо үчүн иштей башташты. Согуштун алгачкы эле күндөрүндө канчалаган шахтачылар согушка кеткендигине (25 процент) карабай 1941-жылы 1940-жылга салыштырганда 8 миң тонна көмүр ашык жөнөтүштү. Согуштун биринчи күнүнөн тарта коммунисттик партиянын фронтко жардам көрсөтүүнү баардык денгээлде жайылтуу чакырыгына жооп кылып, эр азаматтардын, агаларынын, аталарынын ордуна

иштөөгө аялдар, жаш кыздар келишти, Алар тоо иштерин тез арада өздөштүрүп стахановдук эмгектин үлгүсүн көрсөтүштү. «Капитальный» шахтасында иштешкен жаш комсомол кыздар Лукьянова, Давыдовалар люка жүктөө ишинде мөөнөт тапшырмасын 250-300 процент аткарышты. Булар өздөрүнүн алдына «Люка жүктөөчүлөрдүн күнөөсү менен бир дагы жөнөкөй вагон бош калган учур болбосун» деген милдетти алдына коюп иштешкен. Ал эми алардын жолун жолдоп №3 участкада Шендер, Соколова, Лычагина, Боровикова, Оркина тапшыр-маларын үч эсеге чейин аткарышты. Аляма Янышеванык бригадасы да өздөрүн «фронттук» деп аталып каттуу эмгектенишкен.

Люка жүктөө адистигине башкаларды үйрөтүү менен Лукьянова, Фекина, Быковская, Мартющенко электрослесарь кесибин кыска мөөнөттө өздөштүрүштү. Ошентип баардык эркектер кыша турган ишти аялдар үйрөнүшүп Таш көмүр шаары согушка алынын жетишинче салымын кошуп жатты. (11,4)

Эвакуацияланган мекемелерди курууга киришүү үчүн көмүр сөзсүз түрдө керек болгон. Ошондуктан мекемелерди отун менен камсыздоого социалисттер жаңы күч менен ишке киришишти. Ушуну менен катар участка, бригада, коллективдердин ортосунда профессиясына карата жары-шуулар жүрө баштаган.

1941-42-жылдар мезгилинде тоо өндүрүшчүлөрдүн баардыгы өзгөчө Н.М.Бухаткинанын бригадасы 45 тоннанын ордуна 90-100 тонна көмүр казып 2 эселенген нормада өндүрүшкөн, а кийинчерээк сегиз саат эмгектенүүдө 140 тонна көмүр казып, жаңы рекорд коюшкан. Ошондон улам бул бригада смена мезгилинде 200 тонна көмүр казууга социалистик мелдеш уюштуруунун инициатору болушкан. Андан кийин эле Аляма Янышевдин бригадасы суткасына 1942-жылы 9-апрелде 236 тонна, ушул эле жылдын 6-июнунда 240 тонна өндүрүп өздөрүнүн жаңы рекордун коюп, согушка эң татыктуу салымдарын кошушкан. Шахтадагы жумушчулар жеке каражаттары аркылуу да жардам көрсөтүшүп, фронт үчүн эки күндүк эмгек акыларын коргонуу фондусуна которушкан. Кийин жумуш убактысынан тышкары, майрам жана дем алыш күндөрү да иштешкен.

1942-жылы 1941-жылга салыштырганда 22 миң тоннага көп көмүр казылды. Айыл кыштактардан жумушчулардын агымы келе баштады, алар шахтага көмүр өндүрүүгө келишсе, шахтачылар түшүм жыйноого жардамга барышты. Ушул жылы Жаңы жол районунан 42,5 центнер дан, 5 центнер май, 20 центнер картошка жана башка азык түлүктөр шахтачыларга жөнөтүлдү. Шахтага жаңы мастерлерди даярдоо зарыл болуп рудниктин ичинде жекече техникумда окутуучу курстар уюштурулган. Мында бригадир-забойшиктер өздөрү окутуп кадрларды даядашкан. Ошондой эле жергиликтүү Бемурзаев, Кошалиев атуу

тургундары эки жуманын ичинде проходчик (жер астынан казып өткөөл жол чыгаруучу жумушчу адис) кесибин өздөштүрүп, шахтердук кесиптин ордун толукташкан.

Согуштун алгачкы мезгилинде эле Кыргызстанда өнөр жай өндүрүшүндө электрэнергиясы жетишсиздик кылган. Калкка берилүүчү энергия чектелген. Бул маселени чечүү үчүн Чоң чүй каналы курула баштап, токтоп калган Лебединовка ГЭСи 1942-жышы ишке киргизилген. (5,87) 1941-жылда кыштын келиши менен аба ырайы өтө суук болгондуктан шаарда электр энергиясынын тартыштыгы башталган. Борбордук электростанция бир калыпта иштеген эмес. Ошондо жардамга рационализатор-слесарь Дмитрий Бухаткин, Ищенко, Петриктер жардамга келип булар убактышуу ликвидацияны сунушташкан жана буу казандарын иштетип жаңы трубалар менен аны үнөмдөөнү үйрөткөн.

Фашистик баскынчылар өлкөнүн көмүр кендерин, шахталарды басып алгандыгына байланыштуу көмүр өндүрүү түйшүгү да чыгышка жүктөлгөн. Бул маанилүү ишке көңүл бурулуп, Кызыл-Кыя, Сөлөктө, Көкжаңгак, Ташкөмүрдүн кенчилери «Кыргыз Көмүр» трестине бириктирилген. Бул мезгилде Кыргызстандын шахтерлору нормаларын 150%тен кем эмес аткарууга аракеттенишкен. Күнүнө 2-3 норма аткарган шахтерлордун саны өскөн. 1942-жылы көмүр казып чыгаруудагы күжүрмөн эмгектери үчүн өлкө шахтер-лордун эмгегин жогору баалап, забойщик Николай Михайлович Бухаткинге Ленин орденин, шахтанын крепилшиги Исмаил Нуржановго «Кызыл эмгек туусу» орденин, шахтанын забойшиги Иван Николаевич Семиглазовго «Ардак белги» орденин, «Эмгектеги артыкчылыгы үчүн» шахтанын десятниги Эйемен Рысалиев медаль, «Эмгектеги эрдиги үчүн» шахтанын забойшиги Аттокур Тургунбаев медаль менен сыйланган. Бул СССРдин орден медалдары шахтерлордун андан ары да кызуу иштешине дем берген.

Таш-Көмүр райондун борбору катары 1942-жышдын 11-ноябрына чейин сакталып, Кыргыз Республикасынын Жогорку Советинин президиумунун Указы менен район Жаңы Жол аталып борбору Чоң-Акжол башкача айтканда азыркы Жаңы жол айылына көчүрүлөт.

Протокол №45 пункт 23. Ушул эле указ менен Таш-Көмүр жумушчу шаарчасы Ташкөмүр районунан бөлүнүп, областтын баш ийүүдөгү шаарчасы болуп түзүлгөн.

Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин Президиумунун 1943-жылдын 15-апрелиндеги Указынын негизинде Жалалабат областынын Жаңы жол районундагы Ташкөмүр жумушчу шаарчасы мурдагы аты сакталуу менен областтык баш ийүүдөгү шаар болуп түзүлдү, ошого ышайык шаардык аткаруу комитети жана шаардык кеңеш түзүлгөн. (Протокол №47, пункт 16) Шаар аткаруу комитетинде жалпы бөлүм, өздүк стол,

пландоо комиссиясынын инспектору, маданий-массалык иштер боюнча инспектор жана архитектор болгон.

Ташкөмүр шаардык агткаруу кеңешинин функциялары жана тпашырмаалары:

- Социалисттик мыйзамдарды сактоо;
- Баардык иш-аракеттерди өз убагында аткаруу;
- Шахталардын ишмердүүлүгүн күчөтүп фронтко салым кошу;
- Пландалган көмүрдү убагында жеткирүү.

Шаарчага шаар статусунун берилиши менен бирге шаардын башкаруу структурасы түзүлүп аны менен катар, маданий, социалдык тейлөө тармактары кеңейип, өндүрүш улам өнүгүп жаттыт Шахтада адамдын санынын азайганына карабастан алар күнү түнү тынымсыз иштешип «Капитальная» шахтасында 1937-жылы 111,0 миң тонна болсо 1942-жылы 133,0 миң тонна көмүр өндүрүлгөн. 1943-жышы 125,1 миң тоннаны түзгөн. Ал эми 1944-жылы 136,8 миң тонна 1945-жылы 147,5 тонна көмүр казылган.

Негизинен Таш-Көмүрдүн аймагынан тагыраак айтканда «Капитальная» шахта-сынын көмүр запасы 80 градусдук базада болгон. Көмүрдү казууга атайын Москвадан, Ленинграддан келген технологдор иштешип, муну жергиликтүү жумушчулардын үйрөнүүсү татаал эле. Аны казуу иштери аябай татаал болгондугуна карабастан өндүрүлгөн көмүрдүн калориясы күчтүү болгондуктан канча өндүрүлсө да жалаң фронтко жөнөтүлгөн. Фронтто да аны темир эритип курал жарак жасоого пайдаланышкан. Бул да болсо шаардын согушка кошкон эң чоң салымдарынын бири болуп саналат.

Улуу Ата Мекендик согушта совет элдеринин жеңишинин жана жыйынтыгы-нын дүйнөлүк тарыхый мааниси деп негизинен төмөнкүлөрдү белгилесек болот:

- СССРдин калкынын көз карандысыз-дыгынын жана эркиндигинин сакталышы;
- СССРдин аймагынын кеңейиши;
- Фашизмдин кыйрап талкалануусу;
- Европа элдери фашисттик эзүүдөн сакталды;
- Батыш Европа өлкөлөрүнүн социалдык-экономикалык түзүлүшү өзгөрүлдү;

Улуу Ата Мекендик согушта совет элдеринин жеңишинин негизги булактар болуп негизинен төмөнкүлөр эсептелет:

- Бирдиктүү эл массасынын баатырдыгы;
- Согуштагы Кызыл армиянын күчүнүн чыңалуусу, саясий ишмерлер жана командирлердин, аскер башчылардын аскердик искусствосунун өсүүсү;
- Фронт меиеи тылдын биримдиги; Подпольянын (өкмөттөн жашыруун иштелүүчү иш) жана партизандар байланышынын каармандык күрөштөрү;
- Экономиканын жетекчилигинин жогортон борборлоштуруу мүмкүнчүлүгүнүн болгон-

дугу, табигий жана элдик ресурстардын аябагандай көбөйүүсү;

- Коминисттик партиянын жана аны колдогон элдердин уюшулган ишмердүүлүгү.

СССР тарабынан бул согуш туура калыс коргонуучу мүнөзгө ээ болду. Ал эми Германия тура эмес баскынчылык согушту жүргүздү. Бирок Сталин бул улуу жеңишти өзүнүн максатында пайдаланып, өлкөдөгү тоталитардык системаны бекемдеп бул режимди Европанын бир катар өлкөлөрү да орнотууга жетишти.

Жыйынтыктап айтканда Улуу Ата Мекендик согуштун жеңишине СССРдин баардык мамлекеттериндей эле Кыргызстан анын ичинде Ташкөмүр шаары да билинээрлик денгээлде өз салымын кошту.

Адабияттар:

1. Алишкеевич Я.В. «Наши достижения в развитии каменноугольной промышленности Средней Азии» М., 1992 год.

2. История развитие и перспективы Таш-Кумырского угольного месторождения. Знамя коммунизма. 30.10.1957.
3. КПСС в резолюциях.... М., 1972 том 8.
4. Данияров С.С. «Становление Киргизской советской культуры (1917-1924)» Фрунзе 1983-год.
5. История Киргизской ССР с древнейших времен до наших дней в пяти томах. Ф., 1986-г.
6. Джамиргчинов Б.Д, «О прогрессивном значении Вхождения Киргизии в состав Россия» Ф., 1963-г.
7. Айдаралиев А.А. «Развитие здраво-охранения советскби Киргизии во второй половине XIX в. начале XX в.» Ф., 1970-г.
8. Есипов И.С. «Промышленное строительство в ранее отсталых странах» Ф., 1982-г.
9. Кыргызстан в цифрах: стат сборник. Ф., 1971-г.
10. Нусов В.С. «Архитектура Киргизии с древнейших времен до наших дней» Ф.,1971.
11. И.Волков Г. «Женщины патриотки» Советская Киргизия. 9.04.1942.
12. А.Асанканов, О.Осмонов «Кыргызстан тарыхы» Б., 2001-ж.
13. Н.Верн «История советского общество» М.

Рецензент: д.и.и., профессор Каратаев О.К.